EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Юлія Юріївна Руденко

Кандидат політичних наук, доцент,
Національна академія Служби безпеки України,
вул. М. Максимовича, 22, Київ, 03022, Україна
E-mail: uliarudenko507@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5292-5334>

Yuliia Yuriivna Rudenko

PhD in Political Science, Associated Professor,
National Academy of Security Service of Ukraine
M.Maksymovych str., 22, Kyiv, 03022, Ukraine

УДК 008:321.7

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ
ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ В УКРАЇНІ

Received 31 March 2020; revised 24 April 2020; accepted 18 May 2020

DOI: 10.15421/342023

Анотація

У статті систематизований вагомий обсяг матеріалу, що торкається демократичного транзиту в Україні. Акцентовано увагу на термінологічному визначенні цього феномену, сутнісних характеристиках етапів розгортання транзитивного процесу. Зазначається, що Україна є особливою за своїми модернізаційними характеристиками, які відрізняються від інших постсоціалістичних країн. Звертається увага на структурні та процедурні (суб'єктивні) чинники демократичного транзиту.

Ключові слова: демократичний транзит, модернізація, етапи демократичного транзиту, системна криза.

Modernization features of democratic transit in Ukraine

Abstract

Investigating the peculiarities of socio-political transit in different countries due to endogenous and exogenous factors and causes, scientists came to the clash of two paradigm approaches: structural and procedural. Representatives of the structural approach to the main factors influencing the transitional processes include the state and nation, which create social, economic, cultural and value preconditions for democracy. Structuralists include national identity, high level of economic development, mass spread of democratic cultural norms and values, trust in political institutions, and other basic prerequisites for the transition to democracy. Proponents of the procedural approach believe that social, economic, cultural and other factors cannot explain why those other specific political forces are defending the undemocratic status quo or fighting for its overthrow. The latter consider political actors' aspirations and strategies to be more significant.

Scientists define the outlined period differently - the period of democratic transit. Some believe that during this period there is a transition to a new industrial, or even post-industrial stage of development of Ukrainian society, from totalitarianism (authoritarianism) to democracy, from "closed" society to "open", and so on. Some scholars believe that in Ukraine there is a transition from a traditional peasant to an industrial-liberal society. And the Ukrainian scientist O. Fissun defined the regime that was formed in Ukraine until the second half of the 1990s-early 2000s as neo-patrimonial.

Among the important features of this period, scientists call the following: the transition in Ukraine to a new system of basic values, way of life, structure of social relations takes place in the conditions of uncertain political, economic and socio-cultural guidelines. In addition, our country is in a certain intermediate geopolitical state. M. Mikhalchenko defines such a feature of the state of Ukraine as limitrophic - an intermediate, inter-civilizational space between European and Russian-Eurasian civilizations.

It is also argued that the transition is moving towards Western European values that are themselves being transformed at the time, that is to say, a kind of "transition in transition". Some of the key features of democratic transit in Ukraine are the permanent systemic crises that characterize the country's political system.

Political science also eradicates certain stages of the transitional period. It is determined by its successive stages: liberalization, which is characterized by antagonistic confrontation between the main political actors, which enables the emergence of democracy; democratization, on which the institutionalization of democratic

institutions and norms takes place; consolidation of democracy, when certain “rules of the game” are affirmed in a society and a return to a totalitarian-authoritarian state becomes impossible.

Keywords: *democratic transit, modernization, stages of democratic transit, systemic crisis.*

Постановка проблеми.

Демократичний транзит є одним із найбільш складних процесів, що їх досліджує сучасна політологія. Транзит, як процес має два складники: демонтаж старих структур та розбудову нових. У країнах ЦСЄ і Балтії транзит набув відносно системного характеру. В Україні ж цей процес мав позасистемний характер, оскільки демонтаж тоталітарних структур не супроводжувався системною та всебічною розбудовою структур демократичного суспільства.

Актуальність.

Попри суттєві розбіжності між суспільно-політичними процесами, які мали і мають місце у ЦСЄ, країнах Балтії і Україні, є певна внутрішня логіка модернізації перехідних суспільств. Враховуючі надбаний іншими країнами модернізаційний досвід, ми маємо можливість прогнозувати певні сценарні можливості нашої країни. Тому проблематика, що буде висвітлена у статті, є вельми актуальною.

Метою статті є формування системного погляду на суспільно-політичні процеси в Україні у контексті демократичного переходу.

Стан наукової розробленості проблеми.

Варто зазначити, що в сучасній західній, а особливо вітчизняній політології напрацьований вагомий науковий матеріал стосовно оцінки того складного періоду України, початок якому в середині 80-х років поклали процеси перебудови, та постсоціалістичних країн. Серед вчених, які зробили вагомий внесок в окреслену проблематику: О. Бабкіна, О. Валєвський, В. Горбатенко, О. Категоренко, В. Кремін, М. Михальченко, Ф. Рудич, В. Таран, О. Фісун, М. Шаповаленко та інші.

Зокрема, український вчений О. Категоренко зазначає, що особливістю транзитологічного аналізу є два аспекти: а) аналіз детермінаційних чинників політичної модернізації; б) вектор змін цілей, ідеалів у напрямі, за яким вона здійснюється [Категоренко 2004]. Також цікаво, що О. Категоренко вважає, що транзитологія скоріше за все є своєрідним методом політичної діагностики, аніж цілісною та уні-

версальною теорією політичної трансформації, ...ззовні нагадує теорію «політичної ймовірності», що відкриває значні можливості для застосування методів сценарного підходу, прогнозування, експертних оцінок тощо [Категоренко 2004].

Варто відмітити, що досліджуючи особливості суспільно-політичного транзиту у різних країнах, зумовлені ендегенними та екзогенними чинниками та причинами, вчені прийшли до зіткнення двох парадигмальних підходів: структурного та процедурного. Представники структурного підходу до основних факторів, що впливають на транзитивні процеси, відносять державу та націю, які створюють соціальні, економічні, культурні та ціннісні умови і передумови демократії, вважаючи суб'єктивний фактор до малозначним. Структуралісти до основних передумов переходу до демократії відносять національну ідентичність, високий рівень економічного розвитку, масове поширення демократичних культурних норм і цінностей, довіру до політичних інститутів тощо. Прихильники процедурного («волютаристського») підходу вважають, що за допомогою соціальних, економічних, культурних та інших факторів не можна пояснити, чому ті інші конкретні політичні сили й актори в певній ситуації відстоюють недемократичний статус-кво або борються за його повалення, тим більше за цими факторами не можна передбачити ці сили. Структуралісти вважають, що дії політичних акторів, які ініціюють і здійснюють демократичний транзит, навіть впливають із їхнього «об'єктивного місця» у суспільній структурі. Навпаки, їхній «суб'єктивний» вибір сам визначає нові політичні можливості. Процедурний підхід до аналізу політичних транзитів базується на стратегіях і практиках політичних акторів інституціонального, інфраструктурного та особистісного рівнів...» [Колеснік 2015].

Так, у 1989 року в журналі “Нешл інтерест” була надрукована стаття Ф. Фукуями “Кінець історії”. Фукуяма декларував повну ідеологічну перемогу Заходу (“ліберальної

демократії”). Він пророкував неминуче переродження верхнього ешелону влади в СРСР: “Нерозуміння того, що коріння економічної поведінки лежать у сфері свідомості та культури... Глибинні дефекти соціалістичної економіки були очевидні і в 30, і 40 років тому будь-кому, хто не заплющував на це очі. Чому ж ці країни почали відхід від централізованого планування тільки в 80-ті роки. Відповідь потрібно шукати в свідомості еліти та її керівників, які вирішили повернути від “католицької” бідності та безпеки у бік “протестантського” багатства та ризику. Ці зміни стали неминучими, безумовно, не як наслідок матеріальних умов, в яких опинилися країни напередодні реформ, а стали результатом перемоги однієї ідеї над іншою” [Фукуяма 1990: 43].

Соціолог Д. Маркович формулює п’ять груп причин, які призвели до кризи у країнах “реального соціалізму”:

1) монополізація влади в руках комуністичних партій, не спроможних розвинути демократію;

2) відставання в розвитку виробничих сил, відсутність мотивації до праці, погіршення матеріального положення мас;

3) невирішеність міжнаціональних відносин;

4) деідеологізація новоутворених соціальних верств, втрата довіри до ідеології пануючих політичних партій;

5) криза моралі, невиправдані привілеї і т. п. [Маркович 1998: 308].

З’ясуємо, яким поняттям можна охарактеризувати процес трансформації у пострадянських країнах та які особливості перебігу його в Україні.

Відомий суспільний діяч Дж. Сорос впевнений, що в колишніх республіках Радянського Союзу відбувається перехід від закритого суспільства до відкритого, перетворення тоталітарного суспільства в плюралістичне. При цьому він бачить дві альтернативи: або цей регіон інтегрується у відкриту систему Європи; або розпадається на більш дрібні замкнені одиниці, які базуватимуться на націоналізмі. Яка саме з цих альтернатив переможе, визначить не історична модель, а воля учасників [Сорос 1994: 194].

Існують і інші точки зору щодо визначення окресленого періоду: “...завдання національно-державного будівництва України – процесу, який історично відповідає “індустріальній” стадії розвитку – необхідно вирішувати у якісно новому соціокультурному контексті, беручи до уваги та орієнтуючись на “індустріальні” соціокультурні обставини. Саме в цьому, а не тільки в переходу від соціалізму до капіталізму, від тоталітаризму до демократії, від “закритого” суспільства до “відкритого” і тому подібному полягає принципова специфіка перехідного періоду в Україні” [Степаненко 1994: 11].

В. Кремень та В. Ткаченко у цьому контексті вважають, що в Україні відбувається перехід від традиційно-селянського до індустріально-ліберального суспільства [Кремень & Ткаченко 1994: 240].

А українській вчений О. Фісун визначив режим, що сформувався в Україні до другої половини 1990-початку 2000-х років, як неопатримоніальний. У рамках даної системи, по-перше, відбувається привласнення сфери управління офіційними носіями політичної влади, внаслідок чого управління державою здійснюється як приватним володінням правлячих груп: державні й адміністративні ресурси, а також соціальні інститути використовуються для досягнення економічних і політичних цілей приватних осіб. Наприклад, силові й фінансові функції держави фактично стають ефективним важелем придушення політичного опору та усунення економічних конкурентів [Фісун 1990].

Однак, на наш погляд, для дослідника важливо не тільки термінологічно осмислити той чи інший процес, необхідно надати йому певних характеристик.

Вкажемо на три моменти, які свідчать про складність визначення періоду, який аналізується.

По-перше, перехід в Україні до нової системи базових цінностей, способу життя, структури соціальних відносин, способу легітимації соціального порядку та інших феноменів відбувається в умовах невизначених політичних, економічних та соціально-культурних орієнтирів. Крім того, наша країна знов

опинилася, як вже було неодноразово в історії, в певному проміжному геополітичному стані. М. Михальченко визначає таку особливість стану України як лімітрофність – проміжний, між цивілізаційний простір між європейською і російсько-євразійською цивілізаціями [Михальченко 2001; Михальченко 2005]. Це ніяк не сприяє виявленню чітких меж та направленості перехідних процесів, внаслідок чого поки що не мали сучасної обґрунтованої теорії соціальних відносин періоду трансформації комуністичного суспільства, завдяки якій можна було б більш глибоко проаналізувати політичний процес в державі.

По-друге, не тільки Україна, інші посткомуністичні країни, але і весь сучасний світ переживають фундаментальні зміни соціокультурних основ, переходять до якісно нової стадії суспільного розвитку. На думку відомих авторитетів Заходу, мова йде про постіндустріальну стадію. Вони акцентують увагу на морально-духовних та культурологічних проблемах та суперечностях [Белл 1990: 53].

По-третє, процеси перебудови другої половини 80-х років були лише прелюдією до кардинальних змін на початку 90-х років. Останні, як відомо, почалися з політичних перетворень, що зрозуміло в зв'язку із залежністю колишніх республік від центру. Разом з тим, недозволено довге ігнорування, зокрема Україною, складних економічних взаємозв'язків між ними, які базувалися на глибокому поділі праці, не могло не привести до небаченого занепаду виробництва, його неефективності.

Можна назвати й інші особливості, які стимулюють чи гальмують процеси соціально-політичних трансформацій в Україні, але суть залишається старою: всі вони підкреслюють неймовірну складність перехідного етапу, який переживає наша країна та інші знов створені країни. Вона продиктована переходом від тоталітарного державного устрою до демократично-орієнтованого суспільства. Говорячи про перехід до демократично-орієнтованого суспільства, під демократичним перш за все розуміємо цивілізоване знаряддя для розв'язання соціально-політичних проблем, які стоять перед країною. Аналізуючи витоки

вітчизняної політології, Д. Видрін зазначав, що демократія “повинна бути засобом навчання особистості свободі, культурі та відповідальності. Якщо ж у нас немає таких цілей, то вона здатна стати “політологічним холерним бунтом”, тобто битвою мас не з хворобою, а з тими, хто намагається лікувати суспільство, але для цього не лестить масам відносно їх культурного здоров'я, а відкрито називає їх хвороби” [Выдрин 1992: 36].

Звичайно, у загальному розумінні цей перехід (до демократії – авт.) можна визначити, як це пропонують вітчизняні політологи, як магістральний шлях стратегічного розвитку політичної сфери України в цей період і найближчій перспективі [Кремень 1994: 19].

У дослідженнях, присвячених процесам трансформації, демократія, як правило, визначається як політична система, яка забезпечує максимально широке представництво та участь народу при зберіганні влади, закону та політичної конкуренції.

В свою чергу, інституціалізація демократії визначається політологами, як створення легітимних демократичних політичних інститутів.

Разом з тим ні у кого не виникає сумнівів, що процес демократизації впливає і на політико-культурний та поведінковий рівні політичної системи.

Однак серед політологів існують розходження щодо рівня впливу. Існують дві позиції стосовно цього питання:

1) “Максималістська” позиція, згідно з якою демократія може вважатися дійсною, коли вона “пронизує” усе громадянське суспільство. Ця позиція дістала найбільшу підтримку серед німецьких дослідників.

2) Значна частина англосаксонських авторів належить до “мінімалістської” школи. Прихильники цієї школи звертають особливу увагу на те, що політична еліта та політично активні громадяни поважали та підтримували демократичні норми, процедури та інститути і щоб недемократичні інститути, процедури, норми не заохочувалися і не використовувалися політичними гравцями” [Мачкув 2000].

А, наприклад, В. Таран визначає особливості цього періоду так:

По-перше, Україна почала підключатися до цінностей західного індустріального світу в період їх трансформації, перехідного процесу, тобто фактично залучаючись до цінностей, які руйнуються і таким чином стали спадкоємцями не повноцінних, а деформованих цінностей. Наприклад, у політичному плані тільки почали відкривати для себе цінності національної держави, принципи формування нації, що на Заході сьогодні набуває нової якості, яка відповідає контурам “постреволюційного”, “постнаціонального” суспільства. Утвердження представницької демократії збіглося з руйнівним впливом на принципи демократичної рівності з боку засобів масової інформації. В економічному плані потреба в здійсненні структурної виробничої перебудови, яка б відповідала рівню індустріального світу, відбувається на тлі загальної боротьби за створення ринку для вітчизняних товарів, періодично породжуваних кредитно-фінансових і валютних проблем, зростання масового безробіття. У соціальному плані процес формування нації збігається з посиленням масових міграційних процесів не тільки на міжрегіональному рівні в середині держави, а й на міждержавному. У психологічному плані сподівання на краще життя за рахунок можливості відтворення цивілізованих життєвих умов на зразок найбільш розвинених країн світу затьмарюється баченням серйозних проблем, які є стійкими проявами західного способу життя, що, в свою чергу, формує такий же стійкий стан загального страху перед майбутнім, зневіри в прогрес, науку, цінності свободи та рівності – феномен, який О. Тоффлер у свій час визначив поняттям “футурошоку” [Тоффлер 1973].

По-друге, перехід до нового, державницького стану в українському суспільстві відбувався раптово, без попередньої підготовки, як наслідок розпаду Радянського Союзу. Це зовсім не означає намагання автора спростити ситуацію. Адже відомо, що цьому розпаду сприяли багато внутрішніх і зовнішніх причин, об’єктивних і суб’єктивних. Тобто певні соціально-політичні процеси, що не відповідали природі радянського устрою і поступово послаблювали його, в українському суспіль-

стві відбувалися, але вони існували швидше у формі пасивного незадоволення частини партійно-номенклатурної структури і певних категорій громадян політикою радянської комуністично-тоталітарної системи, а не запланована і цілеспрямована підготовка до радикальних соціально-політичних змін. Тому перехідний етап в Україні почався за умов невизначених політичних, соціоекономічних, соціокультурних та ідеологічних орієнтирів, які й сьогодні у стані свого формування.

По-третє. Юридично проголошена як незалежна суверенна держава Україна фактично не має сталої і розвиненої історичної традиції державництва. Посилання на два нетривалих періоди української незалежності в середині XVII сторіччя та в період існування УНР з 1917 по 1921 роки, безумовно, свідчать про намагання українського етносу до створення власної держави, але не можуть розглядатися як фундамент міцної державницької традиції й культури, а відтак – і політичної культури взагалі, що відбивається на стані політико-ідеологічних процесів як на внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівнях.

По-четверте. Україна як національна держава реально такою ще не є, вона перебуває лише на шляху до фактичного формування своєї національної культурної спільності – української нації. Таку спільність як результат об’єднання на основі єдиної державницької мети і за сприятливих внутрішніх і зовнішніх соціально-політичних обставин, тільки повинні створити український етнос та народи та етнічні групи, що проживають на території України.

По-п’яте. Складне геополітичне, соціокультурне, конфесійне становище України як держави, яка займає проміжне місце між Сходом (Росія) та Заходом, між Півднем (Туреччина, Балкани) та Північчю (Балтійсько-Скандинавський регіон), що є причиною перехреснення різних за своїми культурно-ціннісними орієнтаціями політичних, етнічних, релігійних впливів.

По-шосте. Відсутність чіткого визначення перспектив майбутнього. Не випадково З. Бжезинський, узагальнюючи потенційні можливості посткомуністичних країн у позитив-

них соціальних перетвореннях за моделлю західних країн, поділив їх на чотири типи, зарахувавши Україну до третього типу. Сюди потрапили також Росія, Білорусь, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Казахстан і Узбекистан, “політичні і економічні ознаки яких досить імовірно залишаться несформованими протягом десяти і більше років”, залишаючи позаду себе лише незначну кількість посткомуністичних держав четвертого типу – Сербію, Албанію, Македонію, Боснію, Молдову та Таджикистан [Бжезинський: 115-116]. Така невизначеність щодо майбутнього спостерігається як на рівні загально філософського осмислення, яке значною мірою все ще зазнає впливу марксистської концепції, що абсолютно домінувала в радянському суспільстві, так і на рівні програм та основних положень багатьох політичних партій і рухів, не здатних адекватно оцінити сучасний стан суспільства та реальні перспективи його розвитку.

По-сьоме. Існування жорсткого цілеспрямованого ідеологічного пресингу на суспільну свідомість громадян України як з боку перш за все російських засобів масової інформації (ЗМІ) і певних наукових кіл, так і з боку деяких відповідно орієнтованих внутрішніх політичних сил, змістом якого є ідеї випадковості, історичної непідготовленості та недоцільності розвитку української державності, і водночас, так би мовити, об’єктивної зумовленості і закономірності соціально-політичної і економічної інтеграції України в новий політичний союз під провідною роллю Росії. При цьому використовуються і певні теоретичні аналогії з природними загальними суспільно-історичними процесами, і відверті перекручування й тенденційні оцінки історичних фактів.

Тому соціокультурні обставини, в які потрапила сучасна Україна, дають можливість охарактеризувати її становище як “подвійний перехід”, тобто “перехід у переході”. Разом з тим цей напрямок потребує певної конкретизації через відповідь на запитання: “Між чим і чим відбувається перехід – між формаціями, політичними режимами, формами правління, формами економічної організації, ідеологіями і т. ін.” [Степаненко 1994: 16-19].

Українська дослідниця Н. Кадук до осо-

бливостей демократичного транзиту відносять: невиконання одного з початкових завдань переходу – зміни еліт; затяжний характер переходу, сповільненість реформування і постійне недовиконання найголовніших завдань кожного з етапів переходу, які становлять платформу для перетворень на наступному етапі; правовий нігілізм владного прошарку, регулярне вдавання до антиконституційних дій, нездатність усвідомити пріоритетність процедур і правил управління і процесу їх формальної інституціоналізації; слабкість і низька легітимність формальних демократичних інститутів з одночасним вкоріненням і розвитком неформальних недемократичних інститутів [Кадук 2010: 11].

Основною причиною, чому Україна після досягнення незалежності не змогла утриматися на демократичній траєкторії розвитку, О. Фісун вбачає у тому, що Україна, на відміну від інших країн Східної Європи, не мала в недалекому минулому тривалого досвіду національно-державного розвитку. Через це з проголошенням суверенітету держава зіткнулася з проблемою консолідації нації. Тому однією з особливостей вітчизняного демократичного транзиту є те, що Україні довелося не тільки переходити до демократії і ринкової економіки, а й розбудовуючи модерну державу, здійснювати національну консолідацію [Фісун 2008].

Також доволі велика частина дослідників вважає, що особливістю демократичного транзиту в Україні і особливістю її модернізації є еволюція через низку об’єктивних системних криз. Кризовість вченими розглядається двояко – вона може відгравати як позитивну, так і негативну роль. Зокрема Т. Пояркова зазначає, що кризовість має в українському суспільстві такі прояви: 1) блокування національних проєктів модернізації глобальними процесами через нездатність національної ідентичності до гнучкої трансформації; 2) інерції форм колективного самоусвідомлення у вигляді співіснування національної та регіонально-територіальної ідентифікації; 3) перерозподіл внутрішніх ресурсів і поява нового правлячого прошарку, який блокує національні проєкти модернізації, поширюючи ідеї

про «особливий» шлях розвитку [Пояркова 2015]. Також В. Горбатенко вважає, що транзитний (перехідний) розвиток українського суспільства на сучасному етапі характеризується поєднанням кількох основних криз у своєрідний кризовий комплекс, так званий «кризовий синдром модернізації», звільнення від якого потребує об'єднання представників влади і всього суспільства довкола життєво важливого завдання – подолання основних криз суспільно-політичного розвитку – криз ідентичності, легітимності, участі, проникнення та розподілу. Консолідація суспільства в розв'язання цієї проблеми дасть можливість вивести українське суспільство із зони невизначеного існування, запобігти згортанню цілеспрямованого модернізаційного процесу, зорієнтувати владу на підтримку соціальних сил, зацікавлених у справжній модернізації та готових забезпечити здійснення соціальних перетворень [Горбатенко 1999]. Варто підкреслити, що серед низки криз сучасного суспільства автор особливо визначає кризу ідентичності. А саме: зазначає, що криза ідентичності виникає в «умовах різкого переходу від одного типу соціально-політичного життя до іншого, від залежного, але чітко визначеного існування до невизначеної ситуації з необхідністю суспільного та індивідуального вибору» [Горбатенко 1999: 117]. «У сфері діяльності зацікавлених соціальних суб'єктів індивідуальні, групові, професійні та інші різновиди ідентифікаційних установок створюють в українському суспільстві критичний рівень взаємного накладання справжніх та уявних ідентичностей. Причому таке накладання несе в собі подвійне навантаження – етос минулого ідеологізованого світосприйняття і намагання втиснути у його прокрустове ложе нові образи, символи, уявлення» [Горбатенко 1999: 118].

«Криза ідентичності в українському суспільстві проявляється також в агресивному відторгненні всього нового, незвичного, чужого. Звідси – гіпертрофований характер ролі традиційних каналів соціальної ідентифікації. Виникнення етноцентричних, войовничих (націоналістичних, соціалістичних, шовіністичних) позицій перетворюється на одну з

форму подолання комплексу неповноцінності, властивого маргінальним верствам населення, або виступає своєрідною сатисфакцією для тих, хто втратив після переорієнтації системи політико-ідеологічних цінностей можливість само ідентифікації в системі визначених правлячою верхівкою координат» [Горбатенко 1999: 119].

М. Михальченко та Г. Дашутін стверджують, що крайньою формою нестійкості політичного режиму або всієї держави є системна криза, і якщо її не зупинити, то можливі революції, розпади старої політичної системи. Тому політична модернізація в Україні можлива лише після подолання політичної кризи, коли політична еліта одержить підтримку «знизу» і «ззовні» на кардинальні політичні реформи [Дашутін & Михальченко 2001]. «Політична криза, криза управління, криза національної ідентичності, криза консолідаційної державницької ідеї суттєво позначаються на ідеологічній гетерогенності правлячої еліти, її дистанціюванні від інтересів «пересічного» громадянина, що спричинює кризу відносин у базовому суспільному форматі «влада-народ». Тенденція перманентного загострювання політичної кризи в Україні (особливо під час чергових виборів) каталізує процес реформування держави на засадах демократії та ринкових економічних відносин» [Черній 2004].

Частина вчених вважає найбільш бажаною та такою, що сприяє розвитку демократичних основ наступну послідовність політичної трансформації: пошук, розвиток ефективних інститутів влади, розширення можливостей їх політичної участі. На думку німецьких та українських політологів, однією з основних особливостей України є те, що кожний з вказаних етапів не завершений і не пройдений до кінця, бо впливає незавершеність формування української нації [Гайдук & Ягнышак 1994]. Можна погодитися з цими авторами, маючи на увазі змістовний характер політичних процесів, які відбуваються в Україні.

Таким чином підійшли до наступної проблеми – проблеми періодизації трансформаційного періоду. У середовищі науковців-транзитологів не існує єдиного бачення

етапів демократичного транзиту. Це обумовлено своєрідністю процесів демократизації у кожній з країн, що, своєю чергою, спричинено різною стартовою ситуацією, специфікою соціокультурного розвитку, геополітичними впливами тощо.

Сьогодні, попри всю неоднозначність демократичного транзиту і справедливі закиди вчених щодо кінця «парадигми транзитології» [Бабкіна 2013], визначають такі послідовні його стадії:

- лібералізація, яка характеризується антагоністичним протистоянням між основними політичними акторами, що уможливило появу демократії;

- демократизації, на якій відбувається інституціоналізація демократичних інститутів і норм;

- консолідація демократії, коли відбувається утвердження у суспільстві певних «правил гри» і повернення до тоталітарно-авторитарного стану стає неможливим [Марадик 2012].

Західний політолог З. Бжезинський виокремлює наступні три основні фази посткомуністичної трансформації. Політичною ціллю першої фази є – перетворення, а економічною ціллю – стабілізація. Її політичні ознаки: основи демократії, вільна преса, перші демократичні об'єднання та рухи. Політичною ціллю другої фази є рух від перетворень до стабілізації, а економічною – навпаки, від стабілізації до перетворень. Політичні ознаки: нова Конституція та новий виборчий закон: вибори; децентралізоване регіональне самоуправління; міцна демократична коаліція – нова політична еліта. І, нарешті, третя фаза, політичною метою якої є закріплення перетворень, економічною – стабільний зростання. Політичні ознаки: створення стабільних демократичних партій; встановлення демократичної політичної культури [Бжезинський 1994: 7].

А. А. Данилов вважає, що виокремлювати якісні стадії трансформаційного процесу можна таким чином:

- переоцінка існуючого стану суспільства та оцінка змісту та масштабів кризи, яка має системний характер;

- соціальна діагностика, тобто неупереджена, об'єктивна характеристика теперішнього, його коріння в минулому, можливостей та шляхів виходу з кризової ситуації;

- демонтаж застарілої системи, ліквідація її очевидних невідповідностей досягнутому рівню суспільного розвитку та його тенденціям;

- нове самовизначення суспільства, висування та обґрунтування шляхів подальшого розвитку [Данилов 1997: 10].

Накінець, А. Пригожин сформував такі стадії цього періоду:

- а) переоцінка існуючого стану суспільства як кризового – нова соціальна діагностика;

- б) ліквідаційні заходи (демонтаж застарілої системи);

- в) соціальне будівництво [Пригожин 1990: 54].

Отже, як можна зрозуміти з наведеної вище інформації, стосовно визначення періодизації етапів трансформаційного процесу не виникає особливих складностей, разом з тим українська дослідниця Н. Кадук вважає, що концепція транзитології, яка створена в рамках осмислення західного досвіду демократизації та розкриває послідовність подій і загальну логіку планомірного переходу до демократії, не зовсім доцільна під час аналізу політичних процесів, що відбуваються на просторі колишнього СРСР, оскільки політичний транзит радянських республік, у тому числі України, не є лінійним, його внутрішня логіка виявилася більш багатозначною, ніж прогнозували авторитетні транзитологи. Н.Кадук запропонувала авторську періодизацію демократичного транзиту, що супроводжується частковою зміною еліти, розширенням складу суб'єктів політичного простору, подальшою інституціоналізацією та демократизацією політичної влади [Кадук 2010: 3].

А дослідник О. Радченко визначає етапи демократичної трансформації наступним чином: характер трансформаційних змін в Україні на першому етапі початку «перебудови» відповідав моделі трансформації, на другому етапі (встановлення незалежності) – заміщення, і на третьому (Майдан) – зміщення, четверта фаза (звикання до демократії) і нашої

державі ще не настала [Радченко 2009].

Попри багатоманітність бачень щодо етапності демократичного транзиту в Україні, всі вчені залишаються на позиціях «системи відкритих дверей», а саме - важкої прогнозованості подальшого транзиту.

Висновки.

Попри вагомий теоретичний матеріал та практичний досвід демократичного транзиту в постсоціалістичних країнах, варто зазначити, що Україна має свої унікальні модерніза-

ційні характеристики демократичного транзиту, які обумовлюються як суб'єктивними характеристиками еліт, так і об'єктивними характеристиками соціальних та політичних інститутів, що тут склалися. Слід зробити висновок про те, що далеко не всі політичні сценарії демократичного переходу постсоціалістичних країн мають місце в Україні, тому досить важко прогнозувати перебіг політичних подій на майбутнє.

Бібліографічні посилання

- Бабкіна, О.В. (2013). Деякі методологічні проблеми аналізу політичних трансформацій та політичного розвитку. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 11, 3-8.
- Белл, Д. (1999). *Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования*. Москва: Академия.
- Бжезинський, З. (1994). Великі перетворення. *Політична думка*, 3, 5-15.
- Бжезинський, З. (1995). Стадії посткомуністичних перетворень. *Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств* / В. Полохало та ін. (ред.). Київ, 103-118.
- Выдрин, Д.И. (1992). *Невостребованные идеи, или об истоках отечественной политологии*. Киев: Лыбидь.
- Гайдук Й.М. & Ягнышак И. (1994). Украина, Россия, Германия: новые реалии. *Политическая мысль*, 2, 68-69.
- Горбатенко, В.П. (1999). *Стратегія модернізації суспільства. Україна і світ на зламі тисячоліть: Монографія*. Київ: Академія.
- Данилов, А.Н. (1997). *Переходное общество: проблемы системной трансформации*. Минск.
- Дашутін, Г.П. (2001). *Український експеримент на терезах гуманізму* / Г.П. Дашутін, М.І. Михальченко. Київ: Парламентське вид-во.
- Кадук, Н. (2010). *Трансформація політичного режиму в Україні у контексті демократичного транзиту: дис.... канд. політ. наук.: 23.00.02*. Одеса.
- Категоренко, О.І. (2004). *Трансформаційні та модернізаційні аспекти політичної системи сучасної України: політологічний аналіз: дис.... канд. політ. наук.: 23.00.02*. Київ.
- Колеснік, Ю.М. (2015). Сучасні теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту. *Актуальні проблеми політики*, 55, 233-239.
- Кремень, В. (1994). Політична стратегія України. Порівняльні перспективи. *Віче*, 11, 17-30.
- Кремень, В. & Ткаченко, В. (1999). *Україна: шлях до себе: Проблеми суспільної трансформації: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: Друк.
- Марадик, Н.В. (2012). *Перехід до демократії в Чеській Республіці: Монографія*. Ужгород: ІВЦ ЗППО.
- Маркович, Д.Ж. (1998). *Общая социология: Учебник для вузов*. Москва.
- Мачкув, Ежи. (2000). Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация. *Политические исследования*, 4, 38-59.
- Михальченко, Н.И. (2001). *Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Михальченко, М.І. (2005) Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція? *Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї*, 7, 18-27.
- Пояркова, Т.К. (2015). *Кризовий синдром модернізації незалежної України: причини виникнення та засоби подолання: Монографія*. Суми: Університетська книга.
- Пригожин, А.И. (1990). *Перестройка: переходные процессы и механизмы*. Москва: Наука.
- Радченко, О.В. (2009). *Ціннісна система як механізм демократичного державотворення: Монографія*.

Харків: Магістр.

Сорос, Д. (1994). *Утвердження демократії*. Київ: Основи.

Степаненко, В. (1994). Національно-державне будівництво і проблема соціокультурної ідентичності. *Політологічні читання*, 1, 3-21.

Таран, В.О. (2000). *Ідеологія перехідного суспільства: (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні)*. Запоріжжя.

Тоффлер, О. (1993). *Футурошок*. Москва: «Издательство АСТ».

Фісун, О.А. (2008) *Демократія і неопатримоніалізм у сучасних теоріях політичного розвитку*: автореф. дис.... д-ра політ. наук: 23.00.01. Київ.

Фукуяма, Ф. (1990). Конец истории. *США: экономика, политика, идеология*, 5, 39-54.

Черній, А.Л. (2004). *Чинник кризовості у трансформуванні суспільно-політичних систем перехідного періоду*: дис.... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ.

References

Babkina, O.V. (2013). Deiaki metodolohichni problemy analizu politychnykh transformatsii ta politychnoho rozvytku [Some methodological problems of analysis of political transformations and political development]. *Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*, 11, 3-8. (in Ukrainian)

Bell, D. (1999). *Gryadushchee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt social'nogo prognozirovaniya* [The coming post-industrial society. Experience of social forecasting]. Moscow: Akademiya. (in Russian)

Bzhezynskyi, Z. (1994). Velyki peretvorennia [Big transformations]. *Politychna dumka*, 3, 5-15. (in Ukrainian)

Bzhezynskyi, Z. (1995). Stadii postkomunistychnykh peretvoren [Stages of post-communist transformations]. *Politolohiia postkomunizmu: Politychnyi analiz postkomunistychnykh suspilstv* / V. Polokhalo ta in. (red.). Kyiv, 103-118. (in Ukrainian)

Chernii, A.L. (2004). *Chynnyk kryzovosti u transformuvanni suspilno-politychnykh system perekhidnoho periodu* [The factor of crisis in the transformation of socio-political systems of the transition period]: dys.... kand.. polit. nauk.: 23.00.04. Kyiv. (in Ukrainian)

Danilov, A.N. (1997). *Perekhodnoe obshchestvo: problemy sistemoj transformacii* [Transitional Society: Problems of Systemic Transformation]. Minsk. (in Russian)

Dashutin, H.P. (2001). *Ukrainskyi eksperement na terezakh humanizmu* [Ukrainian experiment on the scales of humanism] / H.P. Dashutin, M.I. Mykhalchenko. Kyiv: Parlamentske vyd-vo (in Ukrainian)

Fisun, O.A. (2008). *Demokratiia i neopatrymonializm u suchasnykh teoriiakh politychnoho rozvytku* [Democracy and neo-patrimonialism in modern theories of political development]: avtoref. dys.... d-ra polit. nauk: 23.00.01. Kyiv. (in Ukrainian)

Fukuyama, F. (1990). Konec istorii [End of story]. *SSHA: ekonomika, politika, ideologiya*, 5, 39-54. (in Russian)

Gajduk, J.M. & YAgnyshak, I. (1994). Ukraina, Rossiya, Germaniya: novye realii [Ukraine, Russia, Germany: new realities]. *Politicheskaya mysl'*, 2, 68-69. (in Russian)

Horbatenko, V.P. (1999). *Stratehiia modernizatsii suspilstva. Ukraina i svit na zlami tysiacholit* [Strategy for modernization of society. Ukraine and the world at the turn of the millennium]. Kyiv: Akademiia. (in Ukrainian)

Kaduk, N.(2010). *Transformatsiia politychnoho rezhymu v Ukraini u konteksti demokratychnoho tranzytu* [Transformation of the political regime in Ukraine in the context of democratic transit]: dys.... kand.. polit. nauk.: 23.00.02. Odesa (in Ukrainian)

Katehorenko, O.I. (2004). *Transformatsiini ta modernizatsiini aspekty politychnoisystemy suchasnoi Ukrainy: politolohichniy analiz* [Transformational and modernization aspects of the political system of modern Ukraine: political analysis]: dys... kand. polit. nauk: 23.00.02. Kyiv. (in Ukrainian)

Koliesnik, Yu.M. (2015). Suchasni teoretychni pidkhody do analizu politychnoho tranzytu [Modern theoretical approaches to the analysis of political transit]. *Aktualni problemy polityky*, 55, 233-239. (in Ukrainian)

Kremen, V. (1994). Politychna stratehiia Ukrainy. Porivnialni perspektyvy [Political strategy of Ukraine. Comparative perspectives]. *Viche*, 11, 17-30. (in Ukrainian)

Kremen, V.& Tkachenko, V. (1999). *Ukraina: shliakh do sebe: Problemy suspilnoi transformatsii* [Ukraine:

- the way to yourself: Problems of social transformation]. Kyiv: Druk. (in Ukrainian)
- Machkuv, Ezhi (2000). *Preobrazovanie kommunisticheskogo totalitarizma i postkommunisticheskaya sistemnaya transformaciya: problemy, koncepcii, periodizaciya* [The transformation of communist totalitarianism and post-communist system transformation: problems, concepts, periodization]. *Politicheskie issledovaniya*, 4, 38-59. (in Russian)
- Maradyk, N.V. (2012). *Perekhid do demokratii v Cheskii Respublitsi* [The transition to democracy in the Czech Republic]. Uzhhorod: IVTs ZIPPO. (in Ukrainian)
- Markovich, D.ZH. (1998). *Obshchaya sociologiya* [General sociology]. Moscow. (in Russian)
- Mihal'chenko, N.I. (2001). *Ukrainskoe obshchestvo: transformaciya, modernizaciya ili limitrof Evropy* [Ukrainian Society: Transformation, Modernization or Europe's Limitroph]. Kiïv: Institut sociologii NAN Ukrainy. (in Russian)
- Mykhalchenko, M.I. (2005). *Politychna realnist v Ukraini: transformatsiia, modernizatsiia,revoliutsiia?* [Political reality in Ukraine: transformation, modernization, revolution?]. *Suchasna ukrainska polityka. Polityka i politolohy pro nei*, 7, 18-27. (in Ukrainian)
- Poiarkova, T.K. (2015). *Kryzovyi syndrom modernizatsii nezalezhnoi Ukrainy: prychyny vynyknennia ta zasoby podolannia* [Crisis syndrome of modernization of independent Ukraine: causes and means of overcoming]. Sumy: Universytetska knyha. (in Ukrainian)
- Prigozhin, A.I. (1990). *Perestrojka: perekhodnye procesy i mekhanizmy* [Reorganization: transitional processes and mechanisms]. Moscow: Nauka. (in Russian)
- Radchenko, O.V. (2009). *Tsinnisna systema yak mekhanizm demokratychnoho derzhavotvorennia* [Value system as a mechanism of democratic state formation]. Kharkiv: Mahistr. (in Ukrainian)
- Soros, D. (1994). *Utverdzhennia demokratii* [Establishment of democracy]. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
- Stepanenko, V. (1994). *Natsionalno-derzhavne budivnytstvo i problema sotsiokulturnoi identychnosti* [Nation-building and the problem of socio-cultural identity]. *Politolohichni chytannia*, 1, 3-21. (in Ukrainian)
- Taran, V.O. (2000). *Ideolohiia perekhidnoho suspilstva: (sotsialno-filosofskyi analiz ideolohichnoho protsesu v postradianskii Ukraini)* [Ideology of a transitional society: (socio-philosophical analysis of the ideological process in post-Soviet Ukraine)]. Zaporizhzhia. (in Ukrainian)
- Toffler, O. (1993). *Futuroshok* [Futuroshok]. Moscow: «Izdatel'stvo AST». (in Russian)
- Vydrin, D.I. (1992). *Nevostrebovannye idei, ili ob istokah otechestvennoj politologii* [Unclaimed ideas, or about the origins of domestic political science]. Kiev: Lybid'. (in Russian)